

Bok, litteratur och läsning som synonymer

*Åsikter och yttranden om litteratur i riksdagen
2000–2010*

Ann Steiner

Books, literature and reading as synonyms: opinions and statements on literature in the Swedish parliament 2000–2010

The article is a study of politicians' views on literature based on motions and debates in the Swedish parliament 2000–2010. The aim is to investigate the political agenda for literature and the functions ascribed to literature, reading and books during the period. The first part examines the uses of the concepts literature, reading, and books and these notions are traced into ideology as well as theoretical traditions within literary studies. The ways these concepts are used has political consequences for regulations and support of literature and book trade as a whole. Literature is throughout the period and by most speakers credited with a particular value and becomes a symbol of a better and more democratic world. This utopian vision of literature is significant as it is transformed into real-life politics and regulations.

Litteratur, böcker och läsning utgör en central del av dagspressens kulturdebatt. En genomgång av de stora svenska dagstidningarna visar ett brett intresse för hur litteraturen stöds och regleras politiskt. De flesta som skriver inom området är journalister och frilansande kritiker medan debattinlägg eller liknande skrivna av politiker är sällsynta. Förutom journalistiska skribenter hörs även röster från aktörer inom bokbranschen såsom författare, förläggare och bokhandlare. Även politiker har rimligen åsikter om litteratur men dessa är inte synliga i dagspress eller i andra medier. Man kan också notera att information om kulturpolitik saknas helt eller är ytterst kortfattad på partiernas webbplatser.¹ Om politikens syn på litteratur, böcker och läsning är så pass osynlig i

1 Undantagen är två. Folkpartiet som anger att de vill återupprätta bildningsidealet och satsa på kvalitetslitteratur, men det framgår inte hur. Moderaterna skriver att "[b]oken är en viktig kulturbärare, men den är också en symbol för det fria ordet och tryckfriheten." Denna formulering återkommer också i flera motioner från de senaste tio åren. I praktiken betyder detta att moderaterna vill ha litteraturfrämjande stödinsatser för barn och att litteratur ska bli en naturlig del av skolundervisning.

Ann Steiner är docent i litteraturvetenskap och lektor i förlags- och bokmarknadskunskap vid Lunds universitet.

den mediala offentligheten finns det goda skäl att undersöka vilka åsikter som framträder i parlamentariska sammanhang.

Den följande artikeln är en undersökning av politikernas uttalanden och uppfattningar om litteratur utifrån motioner och debatter i riksdagen 2000–2010. Avsikten är att tydliggöra den politiska agendan för litteraturen och att därmed synliggöra den funktion politiker tillskriver litteraturen, läsningen och boken. Det är inte debatten i sig jag är intresserad av, utan snarare de grundläggande uppfattningar som syns i inlägg och motioner och de möjligheter och förväntningar som finns på vad litteraturen och läsningen kan göra både på individnivå och på ett strukturellt samhällsligt plan. Det blir därmed även en fråga om huruvida det finns ideologiska skiljelinjer och om man kan se politiska konsekvenser av olika sätt att betrakta litteratur.

Vid några få tillfällen har det funnits en mer intensiv debatt i riksdagen kring litteratur; det gäller framför allt år 2000 kring sänkningen av bokmomsen, debatten år 2003 om avskaffandet av bibliotekslagen och 2007 kring avskaffandet av stödet till *En bok för alla*. Samtidigt bör man vara medveten om att litteratur i det stora hela framstår som en politisk icke-fråga. Alla politiker är överens om att det är viktigt med litteratur, böcker och läsande och denna studie gör därför inte några försök att profilera litteraturen som ett starkt ideologiskt område. Det har i tidigare forskning konstaterats att kulturpolitik är marginaliserad i det svenska politiska systemet och debatten (Frenander 2005: 211–216) och detta framträder särskilt tydligt på litteraturens område då man kan notera att antalet motioner och anföranden i riksdagen om litteratur under tioårsperioden är få. Under 2000-talet förändrades de praktiska och ekonomiska villkoren för litteratur snabbt och genomgripande, men detta har inte lämnat något djupare spår i den parlamentariska debatten.

Syftet med artikeln är att identifiera hur politiker uttrycker sig om litteratur, vilka funktioner litteraturen anses ha, vilka kunskaper och historiska synsätt som sprids samt huruvida det finns ideologiska förhållningssätt vad gäller litteratur, böcker och läsande. Den första delen är en generell undersökning av hur politiker skriver och talar om böcker, litteratur och läsning. Begreppen spåras ideologiskt och bruket och funktionen av dem analyseras. I den andra delen undersöks om man kan identifiera några partipolitiska skillnader.

Metodiskt har materialet valts ut genom sökningar på ordet "litteratur" bland riksdagens motioner och riksdagens protokoll från kammaren. Materialet har avgränsats genom att endast inkludera de texter och inlägg som har ett något längre resonemang om litteratur och inte bara nämner ordet i förbigående. I materialet fanns också ett större antal motioner och debatter kring specifika organisationsfrågor kring bibliotek, skola och handikapphjälpmedel vilka heller inte har inkluderats eftersom dessa ofta har behandlat enskilda detaljer eller lagstiftning kring specifika frågor och som inte haft någon mer generell betydelse. Exempelvis fanns i debatten kring en bibliotekslag uttalanden om

vikten av att ha böcker på bibliotek, men det framstår varken som ideologiskt eller konkret särskilt oväntat eller laddat. De debatter och formuleringar som har undersökts gäller litteratur, böcker och läsande generellt. I något fall, som i debatten kring bibliotekslagen, finns både generella kommentarer om litteratur (som därför undersöks) och inlägg som specifikt behandlar folkbibliotekens organisation och struktur (dessa har således inte studerats).²

Studien utgår från att det i den politiska debatten finns en berättelse om vad litteratur, böcker och läsande är.³ Även om en del forskare alltsedan Jean-François Lyotards *The Postmodern Condition* (1984) har hävdats att "the grand narrative" är upplöst, menar jag att berättelsen om litteraturens betydelse fortfarande är stark i samhällelig debatt, skola, allmänhetens medvetande och på den parlamentariska arenan.⁴ Forskning kring formerande av *framtidbilder* (Laginder 1989) eller *tankefigurer* (Asplund 1979) har visat hur tydliga visioner av företeelser och idéer kring fenomen är centrala i politiskt samtal även när det avser specifika områden som litteratur. Att ämnet är högaktuellt visar också Magnus Persson i *Den goda boken* (2012) där han bland annat pekar på att idén om litteraturens betydelse och myten om den goda boken används på många olika plan och platser i samhället såsom utbildningssystem, sjukvård och bland författare.

Den upphöjda litteraturen

Genomgående i den parlamentariska debatten kring litteratur framgår att denna är värdefull, upphöjd och något som med politiska medel måste stöttas och skyddas från olika hot. Exempelvis hävdar flera politiker att läsning måste främjas för att skapa bättre samhällsmedborgare. Förbättrad förmåga att tillgodogöra sig skönlitteratur anses generellt i olika uttalanden också vara en kunskaps- och rättvisefråga. Nästan varje motion eller debattinlägg inleds med en mening om att boken, litteraturen och läsningen är avgörande för demokratin och en förutsättning för ett gott samhälle:

Boken är inte bara en konstform, den är på många sätt kärnan i vår kultur.
(mp, mot. 2000/01:Sk1004)

Boken ger unika möjligheter till analys, reflektion, fördjupning, helhetssyn, empati, fantasi, tillgång till det offentliga samtalet (v, mot. 2001/02:Kr309)

Läsandet är en förutsättning i varje människas bildningsprocess. (Gunilla Carlsson (s), prot. 2006/07:88, anf. 103)

2 Antalet debatter som studerats närmare är 22 och antalet motioner 26.

3 Jfr med liknande forskning såsom Anna Forssell (2011), *Skolan som politiskt narrativ. En studie av den skolpolitiska debatten i Sveriges riksdag 1991–2002*, s. 21ff.

4 Jfr med Anders Frenander (1998), *Debattens vågor. Om politisk-ideologiska frågor i efterkrigstidens svenska kulturdebatt*.

Läsandet har en stor betydelse för varje individs kunskapsutveckling genom hela livet. Vi måste locka fler till läsning – att fler ska känna lusten att vara bokslukare. Sverige behöver en bokrenässans, en bildningens och litteraturens nya guldålder! (fp, mot. 2000/01:Ub227)

Litteraturen är en språklig konst och boken en viktig bärare av vårt kulturarv. (kd, mot. 2001/02:Kr356)

Litteraturen är därmed också en demokratins grundsten. (v, mot. 2008/09:Kr307)

Det som genomgående reflekteras i ovanstående citat är att litteraturen, boken och läsningen är en central beståndsdel i samhället och att dessa dessutom är särskilt värdefulla, även i relation till andra konstarter och andra sätt att ta till sig information. Idémässigt befinner sig många uppfattningar i motioner och inlägg inom den kulturkritiska Frankfurtskolans tradition, vilket det finns anledning att återkomma till senare i artikeln. En teoretiker från denna skola som framstår som relevant med tanke på ovanstående uttalanden är Walter Benjamin och hans aura-begrepp. Enligt Benjamin är konst med aura autentisk och egenartad. I sin inflytelserika text "Konstverket i reproduktionsåldern" (1936) hävdar han att auran utgör konstens originalitet och äkthet. Men konsten är inte autonom utan beroende av samhällets produktionsvillkor och tekniker och reflekterar historiska, politiska och ekonomiska villkor. I modern tid, för Benjamin det tidiga 1900-talet, med ny teknik som erbjöd massreproduktion, förlorade konsten denna aura eftersom den inte längre bestod av ett unikt, autentiskt original. Istället, säger Benjamin, har konsten blivit evigt reproducerbar och därmed förlorat sin upphöjda ställning. Även om Benjamin medger att konsten alltid har kunnat reproduceras, menar han att den tekniska utvecklingen under tidigt 1900-tal skapade förutsättningar för en kopiering som i skala, hastighet och antal inte hade haft tidigare motsvarighet.

Överför man Benjamins resonemang till vår egen samtid blir det tydligt att hans synsätt delas av många, både politiker och debattörer i medial offentlighet. I dagens mediasamhälle sprids reproduktionerna allt fortare, i större antal och de blir allt billigare vilket har lett till att röster höjts i olika sammanhang för att autentisk, unik och evig konst med en Benjaminsk aura, ska urskiljas och premieras. I förlängningen av Benjamins resonemang blir autenticitet och äkthet det mest eftersträvarvärdade i den digitala tidsåldern eftersom det är det mest svåruppnåeliga. Historiskt sett och än i dag har litteraturen och boken ansetts värdefulla och avskilda från det massproducerade, de upprepande kopiorna och det som inte bidrar till samhällelig eller individuell utveckling. Benjamins aurabegrepp stämmer väl in på hur de svenska politikerna i parlamentariskt sammanhang omtalar och använder sig av litteratur.

Boken är en viktig kulturbärare. Läsning och tillgång till bra böcker är viktigt för språkutveckling, självkänsla och livsglädje. (Matilda Ernkrans (s), prot. 2003/04:76, anf. 92)

Den som älskar böcker är aldrig ensam, och den som är bokälskare går aldrig till sängs ensam. (Cecilia Wikström (fp), prot. 2006/07:88, anf. 108)

Litteraturen är en unik källa till kunskap, förståelse och fördjupning. (fp, mot. 2000/01:Kr 346)

I den teoretiska debatten kring Benjamins föreställning om aura har framhållits att Benjamin aldrig applicerar begreppet på litteratur. En forskare som Benjamin Bennett menar att ett skäl till detta är att det är svårt att belägga huruvida litteraturen historiskt sett har påverkats av den tekniska utvecklingen eller inte. Om detta inte är fallet har heller inte litteraturen förlorat sin aura och Bennett menar att handskrift, tryckkonst och senare utveckling har förändrat spridningen av text, men inte litteraturen per se (2008: 38–42). Andra teoretiker, som Walter Ong eller Friedrich Kittler, skulle knappast hålla med om ett sådant resonemang utan har tydligt visat hur litteraturen historiskt förändrats med medierna. Vad man däremot skulle kunna använda Bennetts precision till, är att visa att Benjamins aurabegrepp kan användas för annat än det enskilt unika (vilket i litteraturens fall aldrig kan vara något annat än ett handskrivet manuskript) till att tala om den litteratur som inte är skapad för massproduktion och masskonsumtion utan istället är kreerad och konsumerad i liten skala. Att aura-begreppet är svårapplicerat ur teoretisk synvinkel betyder inte att man inte kan spåra tydliga drag av liknande resonemang i den politiska retoriken. Bland annat sägs det att litteraturen i bokform ska skyddas mot nyare tekniker och att om konst sprids i för stora upplagor finns det risk för förflackning och kulturskymning.

Om litteraturen generellt ges en aura i motioner och debatter framstår boken i sin fysiska form som ett specifikt upphöjt föremål, ett slags "object of desire" (Forty 1986) förankrat i den moderna människans historia. Trots att vi befinner oss i "the late age of print" (Bolter 1991; Striphos 2009) är boken starkt förankrad i samtida kultur, kunskap och i ett humanistiskt livsideal. Boken, som codex, den bladsamling som ersatte bokrullen, sedan 300-talet och i tryck sedan 1400-talet, är ett objekt som genom århundraden förändrats och samtidsförankrats. Förnybar genom förändrat innehåll har boken bibehållit sin status som åtråvärt objekt, i det borgerliga 1800-talet som symbol för bildning, under 1950-talets arbetarhem som ett hjälpmedel för klassresan och under 2000-talet både i traditionell form och som e-bok en symbol för demokrati, jämlikhet och utveckling.

Litteratur som vision om framtiden

I debattinläggen och motionerna sker en överföring, där litteratur och läsning symboliserar ett framtida bättre samhälle. Litteraturen och boken blir som en utopisk vision. Eller med Asplunds begrepp; en tankefigur, något självklart och samtidigt möjligt att tolka på en oändlig mängd sätt. En tankefigur är både

kraftfull och central i kulturen samtidigt som den kan brukas på så många sätt att den saknar entydig definition (Asplund 1979: 150–151). Genom läsning och litteratur, säger politiker från de flesta partier, blir människor inte bara klokare, mer bildade och bättre på att läsa svenska utan dessutom mer humana, bättre medmänniskor och mer inkännande individer. De flesta skulle säkert hålla med om att litteratur är viktigt både för ett samhälle och för enskilda individer, men man blir inte per definition en bättre medmänniska eller samhällsmedborgare av att läsa skönlitteratur. En synpunkt som har framförts i andra sammanhang är att litteraturen behöver vara moraliskt korrekt för att man ska kunna uppnå önskade samhällseffekter, men inte heller detta har belagts. Litteratur är inte den enkla vägen till ett medmänskligare och bättre samhälle.

I parlamentariska sammanhang beskrivs litteratur och läsning som ett verktyg och en aktivitet som kan leda till en mer välfungerande demokrati, bredare kunskap, förbättrad språklig förmåga, en mer utvecklad kreativitet och fantasi samt bättre livskvalitet och livsnjutning i stort. Detta ställs i motsats till kulturskymning, hotet av minskad läsning av skönlitteratur, minskad spridning av böcker, försämrad läsförmåga och ett mer teknokratiskt samhälle. En bakomliggande tanke är att konst, och särskilt litteratur, har positiv inverkan både på individer och på samhället i stort. Litteraturens moraliska och etiska resonans framhålls av flertalet talare och motionärer. Bland annat sägs det att litteratur är nyttigt och ska ge medborgarna kunskap, erfarenhet och moral:

Litteraturen ger insikter om människors skilda livsvillkor och hjälper oss att förstå världen och oss själva. Som källa till kunskap är litteraturen svårövertäffad. (Lena Adelson Liljeroth (m), prot. 2006/07:81, anf. 81)

Men litteraturen kan också hjälpa oss att överbrygga avstånd och binda ihop landsändar – skåningar och norrbottningar [...] – och minoriteter av skilda slag. (Cecilia Wikström (fp), prot. 2006/07:88, anf. 108)

En sänkt moms på böcker leder inte enbart till fler sålda böcker. Det leder också till en höjd kunskapsnivå. (m, mot. 2000/01:Sk692)

Att konsten har ett särskilt värde i den västerländska kulturen är knappast något nytt utan kan spåras tillbaka till antiken. I forskningen kring litteraturens påverkan och betydelse för människor och samhälle har det inte bara konstaterats att ämnet har debatterats och omformulerats kontinuerligt genom århundraden, utan också att det fortfarande finns oklarheter kring vad denna påverkan innebär och hur den kan kopplas till konkret kulturpolitik (Belfiore & Bennett 2008; Belfiore & Bennett 2009). Flera svenska politiker säger också i sina inlägg att litteratur påverkar människor enbart i positiv riktning samt att litteratur är betydelsefull för ett demokratiskt samhälle i stort:

Människors förmåga att skriva och läsa är en avgörande demokratifråga. (Gunilla Tjernberg (kd), prot. 2001/02:87, anf. 78)

Litteraturen är därmed också en demokratins grundsten. Demokrati förutsätter yttrandefrihet, och yttrandefriheten kräver att litteraturen är fri och har livsrum. (v, mot. 2008/09:Kr307)

Bättre läsförståelse och mer läsning är en fantastisk investering, därvars [sic] avkastning i kunskapssamhället kommer att vara stor i form av högre livskvalitet, bättre demokrati, större tolerans och starkare tillväxt. (fp, mot. 2000/01:Ub227)

Hur litteratur ska leda till ett mer demokratiskt samhälle formuleras aldrig, men sannolikt är grundidén att en bred utgivning säkrar det fria ordet och möjliggör kreativitet. Litteraturen har under de senaste två hundra åren utgjort en arena där olika aktörer projicerat sina utopiska, men även realistiska, idéer kring modernt samhällsbygge. Eller som Paul Keen noterar om litteraturdebatten i Storbritannien under slutet av 1700-talet: "The dream of literature as a public sphere governed by reason, and contributing to the good of all" (1999: 127) blev en myt som dolde missförhållanden och illa fungerande yttrandefrihet. Litteraturens särställning som en plats där den fria tanken kan utvecklas blev fast förankrad i människors medvetande redan under upplysningen och man kan alltsedan dess finna belägg för att man uppfattat den litterära frizonen som en offentlighet som kan förändra samhället till det bättre. Det finns på en gång en motsättning i att många politiker hävdar konstens autonomi och litteraturens aura samtidigt som de ålägger litteraturen instrumentella funktioner. I det liberala frihetsidealet alltsedan 1700-talet är konsten något högre som bör vara fritt från politiskt och religiöst inflytande. Men som kultur/litteraturpolitiken utvecklats under de senaste fyrtio åren är denna fria kultur viktig för instrumentella syften. Paradoxalt nog verkar de flesta debattörer i riksdagen mena att den fria litteraturen ska användas för politiska, konkreta och praktiska syften.⁵

Att några politiker överför en utopistisk vision om ett bättre samhälle på litteraturen kan anses hänga samman med en allmän värdediskurs kring litteratur, bok och läsning. Idén om att litteraturen är betydelsefull för mänskligheten på många olika plan går historiskt att belägga så långt tillbaka som det finns skriftliga källor. Litteraturen har ofta varit kopplad till religiösa föreställningar, legender och myter och det är först under tidigmodern tid som man kan identifiera en litteratur som tydligt frigör sig från den religiösa föreställningsvärlden. Med 1700-talets kapitalism och merkantilism förändrades litteraturens position och betydelse, och det uppstod en idé om litteraturens särskilda värde. När estetik och nationalekonomi utvecklades idémässigt under perioden blev värde tydligt två separata föreställningar som samtidigt är beroende av varandra. Estetiska och ekonomiska värden blev därefter både oupplösligt förenade och varandras motsatser. De estetiska och litterära värden som ideologiskt tillskrivs

5 Jämför med Geir Vestheims liknande analys av kulturpolitik i stort (2008).

den litteratur som är av en viss kvalitativ nivå uppfattas i denna tradition sedan 1700-talet som en motpol, och även i direkt motsatsställning, till ekonomiska värden (Mortensen 2009). Utan att här göra rätta för den historiska utvecklingen av begreppen värde, värden och värdering kan man konstatera att de svenska politikerna under 2000-talet skriver in sig i en filosofisk tradition som skiljer mellan olika slags värden. Litterära värden blir i denna kontext identiska med estetiska värden och därmed vänder sig bort från litteratur som inte anses estetiskt värdefull. En subtext är visserligen att det även finns samhälls- sociala och individuella värden – uppfostran, utbildning, kunskap, hälsoeffekter, personlig utveckling osv – men i det stora hela är det de estetiska värdena som skrivs fram. Det finns en dubbelhet i dessa resonemang, mellan den instrumentella nyttan av litteratur och den estetiskt värdefulla litteraturen. Det är sannolikt denna kluvenhet som gör att litteraturpolitiken inkonsekvent drar åt olika håll. För vad som sägs i vissa sammanhang är att litteratur och läsning är något användbart nyttigt; brukbart för att öka läskunnighet, läsförmåga och kunskapsinhämtningen men också för folkhälsan, ett kreativt samhälle och livsglädje. Samtidigt finns det andra sammanhang där man tar direkt avstånd från detta instrumentella synsätt och anser att litteraturens estetiska värden är det primära och att kvalitativt urskiljbar litteratur måste stöttas och skyddas på olika sätt. Det är inte med nödvändighet en direkt motsättning mellan dessa två ståndpunkter men det är heller inte givet att de samverkar. Påtagligt är att det inte alltid är självklart för de enskilda talarna eller motionärerna vilka syften som man vill uppnå och allra helst vill man såklart kunna nå alla mål samtidigt genom stöd, regler och lagförslag.

I några sammanhang görs försök att sammanjämka olika värdebegrepp. Exempelvis reflekterade en miljöpartistisk motion detta år 2000 kring under debatten om bokmomsen då de använde ett mer nyanserat värdebegrepp som inkluderade både ekonomi och estetik. I motionen hävdade de att det är viktigt att människor får möjlighet att läsa böcker av demokratiska, kulturella och ekonomiska skäl: "Frågan om bokmomsen ska ses mot bakgrund av böckernas värde" (mp, mot. 2000/01:Sk1004). Vilken slags värde man talar om är vagt, men det framstår som att man syftar på att böcker ska generera ekonomiska värden i ett andra led, exempelvis konkret litteraturexport och ökad omsättning i branschen, men man kan även tänka sig ekonomiska vinster genom förbättrad läsförmåga samt psykisk hälsa. Sambanden förblir oförklarade men i detta uttalande finns ett försök att förena litteraturens dubbla värdediskurs; den estetiska och den ekonomiska.

Miljöpartiets embryo till en mer nyanserad reflektion fick ingen efterföljd utan genomgående i decenniets motioner och inlägg tillskrevs litteratur högt estetiskt värde. Litteratur utan värde kallas till och med för "porrblaskor" till skillnad från "Dostojevskij och andra intressanta författare" (Peter Pedersen (v), prot. 2001/02:46, anf. 135). Framför allt under debatten om stödet till En bok

för alla 2006 användes begreppet ”kvalitetslitteratur”, som därmed avskiljs från övrig litteratur som inte behöver samma stöd.⁶ Intressant nog är denna debatt samtida med folkpartisten Cecilia Wikströms utspel och motion om en svensk litteraturkanon. Debatterna kring *En bok för alla* och en svensk litteraturkanon pekar båda på att det hade blivit acceptabelt att skilja mellan olika slags litteraturer (jfr med Helgason i denna volym). Under de senaste 100 åren har det gått i vågor om det har ansetts vara godtagbart att tala om kvalitetslitteratur eller inte, men under 1980- och 1990-talen kom sådana idéer att hamna i motsats till läsfrämjanderörelser som driver tanken på att all läsning är god läsning och det är ideal som exempelvis genomsyrar grundskolans läroplaner. Gränserna mellan kvalitetslitteratur och annan litteratur upplöstes gradvis dessutom på bokmarknaden efter 1970 genom avregleringen av branschen och förändringar i försäljnings- och distributionssystem. Det som blir synligt i de två debatterna 2006–2007 är att det återigen görs försök att tala om kvalitetslitteratur som en kategori som behöver statligt stöd. Samtidigt uppstår det en tveksamhet kring om man ska betrakta *En bok för alla* som ett stöd till kvalitetslitteratur (och i sådana fall kan jämföras med andra liknande sådana) eller om det är en läsfrämjande åtgärd (med relativt blygsam framgång) (Lindsköld 2012). Eller som Wikström själv konstaterade: ”Jag blev uthängd i medierna och tillmättes de mest groteska tillmälen. Men debattmotståndarna har lugnat ned sig. Nu betraktas inte längre kvalitetslitteratur som något dammigt eller förlegat” (prot. 2007/08:11, anf. 306). För Wikström är förändringen tydlig; hon kunde ett år senare tala om kvalitetslitteratur som en etablerad och identifierbar typ. Hennes resonemang liknar de som förekom i 1970-talets litteraturutredning och litteraturpolitik. Att tankar från tidigare betraktelsesätt har fått en renässans kan eventuellt ses som en reaktion på marknadens förändringar samt ett behov av att definiera värdefull litteratur.

Cecilia Wikströms åsikter, och andra politikernas uttalanden om att det finns kvalitetslitteratur som måste stöttas, kan ideologiskt spåras till Frankfurtskolans kulturpessimistiska syn på industrialiseringen av konsten. Paradoxalt nog genomsyras en liberal politikers argument av att kapitalismen gör konsten ofri och att dess sanna värde försvinner i kulturindustrins apparat. Genom statligt stöd och uppvisande av kvalitet kan litteraturen befrias och den unika konsten urskiljas från massprodukterna. De kulturkritiska portalfigurerna Theodor W. Adorno och Max Horkheimer hävdade på 1940-talet att kulturindustrin stöper allt i samma form, skapar passiva konsumenter, uniformitet, och att dess totalitet är upprepning där individualism och unicitet är en illusion (Adorno & Horkheimer 1996). Enligt Adorno och Horkheimer har kulturindustrin som

6 Begreppet förekommer bland annat i anförande: Margareta Israelsson (s), prot. 2006/07:132, anf. 90; Lena Adelsohn Liljeroth (m), prot. 2007/08:11, anf. 292; Peter Pedersen m.fl. (v), *Distributionsstödet utformning*, mot. 2003/04:Kr275.

apparat och estetik vuxit fram ur liberalismens marknadsideal. När Wikström år 2007 vill begränsa marknadskrafterna blir hon, vilket hon inte är ensam inom det borgerliga blocket, paradoxalt nog en förespråkare för en reglerad kapitalism.

Den syn på konstverket och det estetiska som genomgående speglas i riksdagsdebatter och motioner grundar sig på en estetisk som tillskriver konstverk inneboende värden. Detta synsätt har kritiserats från flera håll. Dels har sociologier som Pierre Bourdieu visat att estetiska omdömen aldrig är intresselöst fria från samhällelig kontext. Dels har filosofiska teoretiker ifrågasatt tanken att estetiken skulle upphäva konstens autonomi. Från det senare hållet har även utvecklats idéer om att estetik som filosofi förtrycker möjligheten till kroppslig och direkt upplevelse eftersom det inom estetiken finns en grundläggande kantiansk renhetsidé där teorier om det sköna formulerats ovanifrån (Wallenstein 2008: 62–63).

I synen på konsten och litteraturens estetik och funktion enas flertalet politiker. Det är inte bara folkpartiet som kan ideologiskt spåras till kulturkritiken utan även vänsterpartiet grundar mycket av sina åsikter på samma kulturkritiska tankestoff, vilket bland annat fått dem att i flera motioner driva frågor om att reglera bokbranschen och skapa en mindre kommersiellt driven marknad. I flera motioner och debatter framhåller man att bokmarknaden måste styras på olika sätt. Bland annat vänder man sig mot maktkoncentration och mediekonglomeratens dominans och har flera förslag på hur man kan motverka den nuvarande strukturen på marknaden och få bättre småföretagande inom bokbranschen.⁷ Tidigare forskning har konstaterat att man kan se en utveckling mellan 1992 och 2007 mot en mer teknokratisk litteraturpolitik där förändringar i marknadens struktur påkallar förändringar i litteraturpolitiken (Lindsköld 2012). Det som sägs, explicit såväl som implicit, är att litteraturen är en särskilt värdefull konstform som måste skyddas mot förändringar på bokmarknaden genom marknadsstyrning, regelverk och stödåtgärder. Den tekniska utvecklingen beskrivs i debatterna både som ett hot och en tillgång och upprepat förs det fram att Sverige både ska ligga i framkant på utvecklingen och att värna om traditionella utgivningsformer och system.

Litteratur, böcker, läsning

I alla föregående citat har jag sorterat uttalanden och skrivningar utifrån vilket av begreppen litteratur, böcker och läsning som används. Det är en något missvisande metod eftersom debattörer och motionärer genomgående inte gör en sådan åtskillnad. I texterna glider begreppen ihop. Litteratur, läsning och böcker blir synonyma. Debattinläggen är muntliga och retoriskt uppbyggda och

7 Exempelvis mot. 2001/02:Kr309.

det finns på så vis ingen anledning att förvänta sig preciserade och korrekta användningar av begreppen. Samtidigt blir glidningarna och sammanblandningarna betydelsebärande och får konkret omsättning i politiska beslut.

I vardagligt tal kan litteratur betyda en räckta olika saker. Enligt *Nationalencyklopedin* kan man definiera det som ”skrivna eller tryckta texter över huvud taget eller inom något område; i inskränkt bemärkelse diktning, skönlitteratur” (”Litteratur”). Ur denna korta definition kan man utläsa tre möjliga användningar: 1. Alla skrivna eller tryckta texter; 2. Texter om ett visst område, exempelvis ”litteratur om flyttfåglar”; 3. Skönlitteratur och andra slags texter med konstnärliga ambitioner. Begreppet används även i vissa sammanhang för att skilja ut det litterära, det vill säga verk och texter av hög kvalitet, till skillnad från skönlitteratur som inte är litterär. Att den sistnämnda användningen är problematisk ur definitions- och värderingssynpunkt är självklart, å andra sidan är det en vanligt förekommande användning. Den mest användbara definitionen är den tredje som definierar litteratur som skrivna eller tryckta texter av estetisk karaktär, det vill säga texter som uppvisar någon slags litteraritet utan värderande kvalitetshänsyn (jfr Widdowson 1999: 13–15). Litteraturen såsom det används av riksdagsledamöterna liknar inget av de föreslagna definitionerna utan har fått en annan, betydligt bredare, betydelse. När att begreppet ”litteratur” används på ett vagt sätt omvandlas det också till en utopistisk vision om kunskap, demokrati och jämlikhet. I de skriftliga och muntliga inläggen upplöses begreppet litteratur och fylls med allt som det skulle kunna vara.

På liknande sätt brukas begreppet bok på ett antal oförenliga sätt. *Bok* används dels i betydelsen bok i codexformat, dels likställs bok med ”litteratur” och dels används begreppet bok när man syftar på utgivning av texter (exempelvis e-böcker, ljudböcker, talböcker). Oftast används bok och litteratur som synonymer, men i de fall en talare eller skribent mer specifikt syftar på den tryckta förlagsutgivna boken ställs denna *mot* andra medieformat. Det blir i dessa uttalanden tydligt att boken är den premierade publikationsformen eftersom den anses kunna ge bättre läsförståelse och kunskaper. Exempelvis säger en kd-motion från 2001 att boken inte bara är en viktig bärare av vårt kulturarv utan att boken också är det redskap som byggde de svenska folkrörelserna, folkbildningen och det moderna utbildningssystemet. I motsats till tv, video och andra medier står boken för bildning, historia och svenskhet (mot. 2001/02:Kr356). På liknande sätt resonerar vänsterpartiet samma år när man hävdar att modern teknik inte kan ersätta boken, som fortfarande fyller ”en mycket viktig funktion som kunskapskälla, språk- och kulturbärare mellan människor” (mot. 2001/02:Kr309). Motionen fortsätter sedan med att beskriva de unika egenskaper som kan tillskrivas boken. Denna typ av reflektion blir allt vanligare i senare delen av decenniet när andra medier såsom internet får

större betydelse och när andra tekniska lösningar som läsplattor, mobiltelefoner och surfplattor börjar konkurrera med boken.

I några av de inledande citaten i artikeln framgick att de flesta politiker anser att hög läskunnighet och ett livslångt aktivt läsande är centralt både för individer och för samhället. Flera motioner har också ordet läsning i titeln, exempelvis ”läsning”, ”böcker och läsande” eller ”breddat läsande”, vilket tyder på att läsning i sig är ett mål. Eller som det formuleras i en miljöpartistisk motion från 2010: ”Läsandet är den enskilt viktigaste strategiska kunskapen i ett civiliserat samhälle” (mot. 2010/11:Kr237). På liknande sätt formulerade sig kulturminister Lena Adelsohn Liljeroth (m) några år tidigare då hon i en debatt konstaterade att både läsning och bok är av stor betydelse för den enskilda människan såväl som för ett demokratiskt samhälle (prot. 2006/7:81, anf. 81). Men under decenniet förblir det i inläggen generellt oklart vad som utgör läsning. Betyder det all läsning av text (oavsett medium), läsning av tryckt text (oavsett medium), läsning av skönlitteratur (oavsett medium) eller kanske läsning av bok? De fyra betydelserna är alla möjliga och det är i de flesta fall omöjligt att avgöra vad man syftar på. Generellt kan man konstatera att det finns en tendens att läsning betyder läsning av bok och att orden ofta dessutom åsyftar skönlitteratur i bokform. Exempelvis handlar kd-motionen från 2001 ”Läsning” först om böcker för att därefter glida över till läsning som uppenbart handlar om fiktion: ”Genom läsningen kan vi i fantasin fara till nya världar och platser [...]. Genom läsandet får läsaren möjlighet att med fantasins hjälp i huvudet skapa sina egna bilder” (mot. 2001/02:Kr 356). I en annan motion från året före, ”Läsning” (fp), talar man om läsning generellt men efterhand behandlar man snarare *boken* och *skönlitteraturen*. I motionen glider de tre begreppen samman och blir synonyma med varandra och bildar en vision om hur dessa kan leda till ett bättre samhälle med mer tillfredsställda individer (mot. 2000/01:Ub227). Denna motion är symptomatisk för hur de flesta är formulerade. Genomgående gör inte politikerna någon åtskillnad mellan läsning, böcker och litteratur.

En reflektion kring litteratur som partipolitik

Litteratur som politik tycks pendla mellan det anekdotiskt personliga, det utopiska och visionära samt det konkret partipolitiska. Man använder sig av olika slags auktoritet och hänvisningar beroende på vilken av de tre aspekterna som betonas.⁸ Man hänvisar till Kulturrådet, Unesco, Svenska Förläggareföreningen och SOM-institutet, men det är också vanligt att man nämner rapporter och utredningar i allmänna ordalag. Generella påståenden underbyggs med

8 De litterära beläggen förekommer nästan bara i debatter kring litteratur.

tillägget att ”statistiken har belagt”, ”siffror säger att” eller ”forskningen visar”.⁹ Experter och rapporter är knappast oväntade hänvisningar, men när det gäller skrivningar om litteratur är anekdotiska och litterära belägg lika vanligt förekommande. De personliga berättelserna kan handla om någons bildningsresa (och inte nödvändigtvis den egna), barnbarnet Amandas förtjusning i Pippi Långstrump eller en personlig läsoplevelse.¹⁰ I viss mån är det fråga om intimisering, att man gör litteraturen till en personlig angelägenhet. Men de litterära beläggen fungerar även som ett sätt att hävda kulturell auktoritet i frågor som har med litteratur att göra. Gunilla Tjernberg (kd) säger exempelvis:

Jag instämmer med vad Bremer uttrycker så här: ”Böckerna har blivit mitt käraste sällskap och betraktelsen en vän, som följer mig livet igenom och låter mig suga honung ur livets alla örter, även de bittra”. (prot. 2001/02:87, anf. 78)

Att luta sig mot Fredrika Bremer – reformivrare i sin tid och en del av svensk litterär kanon – är ett effektivt grepp för att argumentera för att läsning av skönlitteratur är oerhört viktigt, samtidigt som det ger Tjernberg utrymme att kritisera de existerande läsfrämjande åtgärderna. Hon är tveksam till huruvida dessa är effektiva och efterlyser en utvärdering. Detta krav, som är syftet med anförandet, kommer i en bisats och det tämligen långa anförandet handlar om hur viktig litteraturen är för talaren och för kristdemokraterna. På liknande sätt använder Hans Wallmark (m) flera år senare Wisława Szymborskas dikt ”Utopi” som belägg för att kulturen är större än staten och den offentliga kulturpolitiken (prot. 2007/08:11, anf. 335). I båda fallen fungerar litteraturen både som bevis och som ett sätt att framhäva den egna bildningen. Vissa talare är än tydligare i att de framhäver sin egen expertis, exempelvis vänsterpartisten Bengt Berg när han talade för första gången i riksdagen: ”Jag har ägnat i stort sett hela mitt vuxna liv åt ordbruk och bokstavsskötsel, så jag tänker ta mig friheten att reflektera lite grann över kultur som drivkraft i våra liv och i samhället i stort” (prot. 2010/11:9, anf. 311). Berg legitimerar sig därmed som expert och professionell, och eftersom han dessutom i föregående meningar länkar sitt författarskap till Göran Tunström etablerar han sig i sitt första riksdagsanförande som den som vet något om kultur.

Man kan urskilja en tendens att talarna och skribenterna antingen håller sig till en allmän ideologisk hållning utan konkreta förslag alternativt diskuterar politik och föreslår lag- eller regeländringar. I några fall är dessa överlappande men oftast är detta inte fallet. Intressant nog skiljer sig de ideologiska budskapen mycket litet åt, däremot är den konkreta politiken och sakfrågorna olikartade. Att man också har skilda uppfattningar om hur viktiga litteraturfrågor

9 Se exempelvis Agneta Ringman (s), prot. 2001/02:87, anf. 87; Christer Nylander (fp), prot. 2005/06:40 anf. 80; Gunilla Carlsson (s), prot. 2006/07:81, anf. 83.

10 Se exempelvis Sven Brus (kd), prot. 2000/01:83, anf. 111; Ana Maria Narti (fp), prot. 2001/02:87, anf. 79; Hans Wallmark (m), prot. 2007/08:11, anf. 335.

Tabell 1. Motioner rörande litteraturfrågor 2000–2010

Parti	Antal motioner	Motioner från ledamöter i kulturutskottet	Inriktning på motionerna
v	77	31	Minoritetsspråk, barnkultur, sakfrågor
s	68	29	Skola och undervisning
m	58	24	Kulturpolitik, bokmoms
fp	55	15	Liberal kulturpolitik, kanon, ideologi
kd	53	25	Skola
mp	47	11	Miljö, fildelning, forskning och utbildning
c	30	11	Handikappfrågor

är syns i antalet motioner från olika partier. Litteratur framstår, utifrån antalet motioner, i högre grad som en fråga för vänsterpartiet och socialdemokraterna än för de borgerliga partierna och miljöpartiet. Det största antalet motioner kom från vänsterpartiet tätt följt av socialdemokraterna. Övriga partier är ganska jämnt engagerade, förutom centerpartiet som endast har ett fåtal motioner kring litteratur och dessa rör dessutom i princip bara handikappfrågor. Generellt finns det också avsevärda skillnader vad gäller inriktning på motionerna, vilket tabellen visar.

Av tabell 1 framgår att det likväl finns ideologiska frågor som styr de motioner som läggs fram. En liberal hållning är att böcker och litteratur ska vara fria, att marknaden ska vara fri, att reglering är av ondo och att läsfrämjande insatser ska riktas mot barn. Vänsterpartiet hävdar att litteratur och läsning är en klassfråga. För socialdemokraterna är litteratur en fråga om skola och undervisning. Detsamma gäller kristdemokraterna även om de ideologiska uppfattningarna om varför och hur satsningarna ska ske skiljer sig åt. Moderaterna har drivit litteraturpolitik som en allmän fråga om utveckling av kulturpolitik samt som en fråga om moms och regler. Två partier har lagt ett fåtal motioner – centerpartiet och miljöpartiet. För ingen av dem är litteratur en central fråga, och centerpartiet uppvisar en högst instrumentell syn där litteratur blir ett handikapphjälpmedel. Miljöpartiet nämner å andra sidan litteraturen främst i debatter kring upphovsrätt, forskning och utbildning.

Litteratur är, och har alltid varit, styrd av politik. När man har uppfattat litteraturen som ett hot har den censurerats, och när man har uppfattat den som en möjlighet har den fått statligt stöd. Men politikernas kunskaper om litteratur är förklarligt nog begränsade (och även om man under vissa perioder kunnat göra politisk karriär genom vitterhet är inte denna brist på något sätt ny) samtidigt som de beslut som fattas har genomgripande konsekvenser för skapande och spridning. Under de senaste femtio åren har politiska regler och förordningar

för litteratur debatterats särskilt intensivt vid ett antal tillfällen – vid mitten av 1960-talet, vid mitten av 1970-talet, under tidigt 1980-tal, under sent 1990-tal och senast efter Kulturutredningen 2009. Men de flesta röster och inlägg i dessa debatter har inte formulerats av politiker utan av aktörer inom bokbranschen – författare, förläggare och kritiker. Politikernas intresse för debatt om stöd till litteratur är till synes svagt. Det innebär inte att politiker *aldrig* uttalar sig, men detta sker i första hand inom ramen för riksdags- och regeringsarbete. Som jag har visat i artikeln utgör litteratur en slags utopi där denna i kombination med bok och läsning tillskrivs en räckvidd olika funktioner och hopp om ett bättre samhälle. Laginder har i sin tidigare nämnda studie om framtidsbilder konstaterat att sådana aldrig utgörs av enkla samstämmiga utopier om hur saker och ting bör bli, istället betonar hon den komplexitet och de spänningsförhållanden som finns inom varje idé om framtiden (1989: 44–46). På liknande sätt menar jag att litteraturen utgör en sammansatt och ofta motsägelsefull bild av framtidens samhälle och som också är en stark, över tid bestående, vision om att människor kan hämta kunskap, livsglädje och medmänsklighet ur denna konstform.

Inledningsvis konstaterade jag att litteratur är en icke-fråga. De parlamentariska inläggen under tioårsperioden är relativt sett mycket få. Politikerna är också i det stora hela eniga om litteraturens, bokens och läsningens betydelse, detta trots att man skiljer sig åt vad avser den praktiska politiken kring exempelvis regelverk, skatter och stödssystem. Den politiska regleringen har betydande påverkan på bokbranschen, läsarna och författarna. Det är därför anmärkningsvärt att det inte finns en mer omfattande politisk debatt kring dessa frågor. Man skulle till och med kunna hävda att litteraturen som ideologi är en outnyttjad potential. Granskar man debattinlägg och motioner om litteratur framträder ideologiska skillnader men också en samstämmig syn på att litteratur, läsning och bok är ett. Det är inte ett problem för mig som litteraturvetare att man inte som lekman är mer nyanserad, däremot bör man vara medveten om att det i förlängningen får politisk betydelse och därmed även konsekvenser för litteraturen. De litteraturvetenskapliga distinktionerna som har begrundats i artikeln är med andra ord relevanta som ett sätt att förstå den politiska diskursen kring litteratur och de realpolitiska beslut som dessa leder till. Att som litteraturvetare undersöka begrepp som ofta har använts retoriskt eller på sätt som ska nå fram till en bred publik riskerar givetvis att betyda att man övertolkar, men jag menar att inläggen om litteratur inte varit omedvetna och dessutom haft stor ekonomisk, strukturell och branschmässig betydelse.

Referenser

- Adorno, W Theodor & Max Horkheimer, 1996 [1944]. *Upplysningens dialektik*. Sv. övers. Lars Bjurman och Carl-Henning Wijkmark. Göteborg: Daidalos.
- Asplund, Johan, 1979. *Teorier om framtiden*. Stockholm: Liber.
- Belfiore, Eleonora & Oliver Bennett, 2008. *The Social Impact of the Arts. An Intellectual History*. Basingstoke: Palgrave.
- Belfiore, Eleonora & Oliver Bennett, 2009. "Researching the Social Impact of the Arts: Literature, Function and the Novel", *International Journal of Cultural Policy*, 15:1.
- Benjamin, Walter, 1991 [1936]. "Konstverket i reproduktionsåldern", i *Bild och dialektik*. Sv. övers. Carl-Henning Wijkmark. Stockholm och Stehag: Symposium.
- Bennett, Benjamin, 2008. *The Dark Side of Literacy. Literature and Learning not to Read*. New York: Fordham University Press.
- Bolter, Jay David, 1991. *Writing Space. The Computer, Hypertext and the History of Writing*. Hillsdale m.fl.: LEA Publishers.
- Forty, Adrian, 1986. *Objects of Desire. Design and Society since 1750*. London: Thames and Hudson.
- Frenander, Anders, 1998. *Debattens vågor. Om politisk-ideologiska frågor i efterkrigstidens svenska kulturdebatt*. Diss. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Frenander, Anders, 2005. *Kulturen som kulturpolitikens stora problem. Diskussionen om svensk kulturpolitik under 1900-talet*. Hedemora: Gidlunds.
- Keen, Paul, 1999. *The Crisis of Literature in the 1790s. Print Culture and the Public Sphere*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Laginder, Ann-Marie, 1989. *Framtidsbilder i offentligt utredande – Teknik, utbildning och samhällsutveckling*. Linköping: Linköping Studies in Arts and Science.
- Lindsköld, Linnéa, 2012. "Svensk litteraturpolitik i förändring. Debatterna om förlaget *En bok för alla* 1992 och 2007", *Dansk Biblioteksforskning*, nr 1/2.
- "Litteratur", *Nationalencyklopedin*, <http://www.ne.se/kort/litteratur>, hämtad 2011-10-21.
- Mortensen, Anders, 2009. "Litteraturens värde och värden", i Mortensen, Anders (red.), *Litteraturens värden*. Stockholm och Stehag: Symposium.
- Motion 2000/01: Sk1004. *Litteraturen*.
- Motion 2000/01:Kr 346. *Liberal kulturpolitik*.
- Motion 2000/01:Sk692. *Bokmomsen*.
- Motion 2000/01:Ub227. *Läsning*.
- Motion 2001/02:Kr309. *Böcker och läsande*.
- Motion 2001/02:Kr356. *Läsning*.
- Motion 2003/04:Kr275. *Distributionsstödet utformning*.
- Motion 2008/09:Kr307. *Kulturpolitik – för scenkonst, litteratur och amatörkultur*.
- Motion 2010/11:Kr237. *Litteratur och läsande*.
- Persson, Magnus, 2012. *Den goda boken. Samtida föreställningar om litteratur och läsning*. Lund: Studentlitteratur.
- Prot. 2000/01:83. Riksdagens protokoll 21 mars 2000.
- Prot. 2001/02:87. Riksdagens protokoll 22 mars 2001.
- Prot. 2001/02:87. Riksdagens protokoll 22 mars 2001.
- Prot. 2001/02:46. Riksdagens protokoll 12 december 2001.
- Prot. 2003/04:76. Riksdagens protokoll 3 mars 2003.
- Prot. 2005/06:40. Riksdagens protokoll 29 november 2005.
- Prot. 2006/07:81. Riksdagens protokoll 26 mars 2006.
- Prot. 2006/07:88. Riksdagens protokoll 11 april 2006.
- Prot. 2006/07:132. Riksdagens protokoll 16 augusti 2006.
- Prot. 2007/08:11. Riksdagens protokoll 17 oktober 2007.

Prot. 2010/11:9. Riksdagens protokoll 3 november 2010.

Striphas, Ted, 2009. *The Late Age of Print. Everyday Book Culture from Consumerism to Control*. New York: Columbia University Press.

Wallenstein, Sven-Olov, 2008. "Uppfinnandet av det estetiska", *Tidskrift för litteraturvetenskap*, nr 3-4.

Vestheim, Geir, 2008. "All kulturpolitik er instrumentell", i Beckman, Svante & Sten Månsson (red.), *KulturSverige 2009. Problemanalys och statistik*. Linköping: Sörlins förlag.

Widdowson, Peter, 1999. *Literature*. Milton Park & New York: Routledge.